

جابر وثیق^۱

کشور اوکراین با جمعیتی حدود ۴۶ میلیون نفر در شرق اروپا واقع شده است این کشور، با کشورهایی همچون لهستان، بلاروس، روسیه و ... هم مرز می‌باشد. اکثریت جمعیت اوکراین را مسیحیان ارتدوکس تشکیل می‌دهند که از کلیسای روسیه تبعیت می‌کنند. علاوه بر ارتدوکس‌ها، اقلیت‌های دینی دیگری همچون کاتولیک‌ها، مسلمانان، پروتستان، یهودیان، هندو و ... در این کشور زندگی می‌کنند. اوکراین به علت کثرت کلیساهای موجود در این کشور به کشور ۱۰۰۰ کلیسا معروف است. اوکراین همچنین دارای منطقه‌ای خودمختار بنام جمهوری خودمختار کریمه در جنوب این کشور می‌باشد که اغلب مسلمانان این کشور در این منطقه ساکن هستند. اقلیت مذهبی که سابقه حضور آن در اوکراین به بیش از یازده قرن می‌رسد مسلمانان هستند که نخستین گروه‌های آنها در اواسط قرن نهم میلادی وارد این سرزمین شدند. برخی تحلیل‌گران تاریخی، علت انتخاب مسیحیت توسط ولادیمیر کبیر در قرن دهم را با وجود حضور یهودیت و اسلام در اوکراین، خواسته سیاسی او برای فراهم کردن زمینه در جهت ایجاد یک اتحادیه نظامی با امپراطوری بیزانس دانسته‌اند. با مهاجرت گسترده تاتارها به شبه جزیره کریمه در قرن چهاردهم میلادی و تاسیس حکومت خانان کریمه در سال ۱۴۴۰ و قدرت یافتن این حکومت در قرون بعدی و توسعه و نفوذ قلمرو حاکمیت آن در منطقه، تنها مورد تشکیل حکومت توسط اقلیت مسلمان در این ناحیه در تاریخ ثبت گردید.

۱. کارشناس سفارت جمهوری اسلامی ایران در کیف.

به این قدرت در سال ۱۸۷۳ میلادی که حکومت خانات کریمه در مقابل روسیه شکست خورد و در نتیجه آن شبه جزیره کریمه به کشور روسیه پیوست، خاتمه داده شد.

اما بزرگترین ضربه به جمعیت مسلمان اوکراین در زمانی وارد شد که در جریان جنگ جهانی دوم و در سال ۱۹۴۴ میلادی، استالین با متهم ساختن تاتارها به همکاری با هیتلر، تمامی تاتارهای کریمه را به جمهوری‌های آسیای مرکزی تبعید و خانه و کاشانه و زمین‌های زراعی آنان را مصادره و به روس‌ها واگذار نمود.

در جریان این تبعید اجباری سراسری بود که بسیاری از تاتارها بعلت گرسنگی و بیماری جان خود را از دست دادند. هر چند در سال ۱۹۶۷ حکومت شوروی طی حکمی تاتارها را از اتهام همکاری با دولت نازی مبرا شناخت، لیکن هیچگونه اقدامی در جهت احیا حقوق و مراجعت آنان به سرزمین مادری و استرداد املاکشان به عمل نیاورد.

با استقلال اوکراین و فراهم شدن امکان مراجعت تاتارها به کریمه و مساعدت‌های نه چندان موثری که دولت این کشور برای اسکان مجدد آنها معمول داشته، تاکنون تعدادی زیادی از تاتارها به سرزمین اصلی خود مراجعت نموده و اسکان یافته‌اند و تعدادی از تاتارها نیز همچنان در کشورهای آسیای مرکزی و عمدتاً در ازبکستان به زندگی خود ادامه می‌دهند و در انتظار حصول شرایط مساعدتر برای مراجعت به کریمه هستند. علت اساسی ادامه تضییقات، نفوذ غیرقابل رقابت اکثریت روس مهاجر به شبه جزیره و در اختیار داشتن کلیه مناصب اجرائی و قدرت سیاسی است که با حمایتی که از سوی مسکو از آنها بعمل می‌آید هرگونه پیشرفتی را برای استیفای حقوق تاتارها و خاتمه دادن به محرومیت و مظلومیت آنها، مانع شده است. طبق آماري که موسسه اطلاعات مذهبی اوکراین ارائه داده، از مجموع ۴۰۰ انجمن متعلق به اقلیت مسلمانان کشور، اکثریت آنها در جمهوری خودمختار کریمه به ثبت رسیده است.

برابر همین آمار، در اوکراین ۳۷۲ روحانی مسلمان و ۱۵۱ مسجد وجود دارد و چند مسجد دیگر در حال احداث می‌باشند. از دیگر اعضای جامعه مسلمانان اوکراین، به ترتیب کثرت تعداد، آذری‌ها، اهالی آسیای مرکزی، ایرانی‌ها، افغان‌ها، هندی‌ها، پاکستانی‌ها، اعراب، خصوصاً لبنانی‌ها و سوری‌ها، اهالی برخی کشورهای آفریقائی می‌باشند. فعالیت سازمان‌ها و انجمن‌های مذهبی مسلمان در اوکراین به شرح زیر است:

مرکز هدایت معنوی مسلمانان کریمه با مرکزیت شهر سیمفروپل (SDMC)

مرکز هدایت معنوی مسلمانان کریمه در سال ۱۹۹۱ تاسیس شده است و حدود ۷۰ درصد کلیه انجمن‌های مذهبی مسلمان که در اوکراین ثبت شده را در برمی‌گیرد. این مرکز مدارس اسلامی خاص خود را دارد و یک روزنامه به نام هدایت به زبان تاتاری منتشر می‌سازد. این مرکز تحت هدایت مفتی حاجی امیرعلی آبلایف فعالیت می‌کند. بسیاری از امامان جماعت مساجد کریمه و برخی دیگر از مناطق اوکراین تحصیل کرده مدارس اسلامی در ترکیه هستند. بعد از استقلال اوکراین در سال ۱۹۹۱ و فراهم شدن زمینه بازگشت تاتارها به کریمه حدود ۲۵۰ هزار نفر از آنان از آسیای مرکزی به زادگان اصلی خود مراجعت کردند.

مسلمانان تاتار در این جمهوری به رهبری مصطفی جمیل اف که نماینده شورای عالی اوکراین می‌باشد با تشکیل مجلس تاتارهای کریمه درصد احیا تاریخ، فرهنگ و زبان تاتاری و همچنین احقاق حقوق خود برآمده‌اند. این مجلس با ۳۰۰ نماینده در سال ۹۹ با صدور فرمانی توسط لئونید کوچما، رئیس جمهور اوکراین به رسمیت شناخته شد. بعد از تبعید تاتارها در سال ۱۹۴۶، تدریس زبان تاتاری در این جمهوری ممنوع شد. در حال حاضر بیش از ۷ هزار نفر دانش آموز مشغول فراگیری زبان تاتاری در مدارس این جمهوری می‌باشند. بعد از استقلال اوکراین تنها ۴۲ مسجد در این جمهوری باقی مانده بود که غیرقابل استفاده بود و نیاز به مرمت و تعمیرات اساسی داشت.

اکنون مسلمانان تاتار در این جمهوری به علت نفوذ روس‌تباران که از حمایت روسیه برخوردارند و اداره اکثر مراکز دولتی و اجرایی را بر عهده دارند و همچنین به دلیل عدم تمایل دولت اوکراین برای بهبود وضعیت آنها، در شرایط بسیار بد معیشتی، اقتصادی و فرهنگی بسر می‌برند. برخی کشورهای غربی و مسلمان کمک‌های محدودی برای تعمیر مساجد و دیگر فعالیت‌های فرهنگی و همچنین بهبود وضعیت اقتصادی مسلمانان که اکثراً به کار کشاورزی مشغول هستند، کرده‌اند، اما هدف اصلی آنها از اعطا این کمک‌ها، بیشتر ترویج عقاید و توسعه نفوذ سیاسی و اقتصادی خود در این منطقه می‌باشد. در نتیجه این فعالیت‌ها و کمک‌ها بیشتر زمینه اختلاف و درگیری مسلمانان را با یکدیگر فراهم کرده است. در نتیجه این دخالت‌ها، برخی گروه‌های تندرو اسلامی و وهابی همچون حزب الدعوه و حزب التحریر در این جمهوری فعال شده‌اند. بیکاری و فقر

گسترده به خصوص در بین جوانان زمینه فعالیت آنها را فراهم کرده است. در آخرین انتخابات ریاست جمهوری، مسلمانان تاتار از یوشنکو با گرایشات غربگرایانه حمایت کردند و مسلمانان منطقه دانتسک و لوگانسک نیز به دلیل اینکه یانکوویچ از این منطقه می‌باشد، از وی حمایت کردند.

مرکز هدایت معنوی مسلمانان اوکراین با مرکزیت شهر کیف (SDMU)

این مرکز که به عنوان اداره مسلمانان اوکراین نیز نامیده می‌شود، در سال ۱۹۹۲ در شهر کیف تاسیس شد. در سال ۱۹۹۴ در خلال اولین کنگره مسلمانان اوکراین که توسط این مرکز برگزار شد، احمد تمیم که یک لبنانی الاصل است به عنوان رئیس این مرکز و مفتی مسلمانان اوکراین انتخاب شد. هدف اعلامی این مرکز اتحاد کلیه مسلمانان اوکراین بدون توجه به قومیت آنها می‌باشد. این مرکز در ۱۰ منطقه اوکراین نمایندگی دارد و بعد از مرکز اسلامی کریمه، بزرگترین انجمن‌های مسلمان را تحت پوشش قرار می‌دهد. امامان اعزامی به این مناطق توسط احمد تمیم انتخاب می‌شوند. این مرکز روزنامه المنار را به زبان روسی و عربی منتشر می‌سازد. احمد تمیم بیشتر مجری منویات دولت در اداره جامعه مسلمانان اوکراین است. وی فردی بسیار محافظه‌کار است و از دخالت در امور سیاسی اجتناب می‌کند. نامبرده بیشتر با برخی از کشورهای عربی و مسلمانان جنوب روسیه ارتباط دارد. مرکز تحت سرپرستی وی تاکنون دهها جلد کتاب در خصوص احکام اسلامی از جمله چند کتاب علیه فعالیت وهابی‌ها منتشر کرده است.

مرکز هدایت معنوی انجمن‌های اسلامی اوکراین با مرکزیت دانتسک (SCMC)

این مرکز در سال ۱۹۹۴ تاسیس شد و متشکل از تاتارها و برخی دیگر اقوام مسلمان در ۱۲ منطقه اوکراین است که تحت عنوان سازمان‌های ملی - اسلامی معروف می‌باشند. مرکز آن در شهر دانتسک در شرق اوکراین واقع شده است. رشید براگین، ریاست این مرکز را بر عهده دارد. در سال ۱۹۹۷ این مرکز حزب مسلمانان اوکراین را تاسیس کرد. حدود ۳۵ سازمان و انجمن اسلامی در دانتسک فعال هستند. خیلی از این

انجمن‌ها متشکل از چند نفر می‌باشند که با اهداف خاص اجتماعی و فرهنگی تشکیل شده‌اند. رشید براگین همچنین رهبری حزب مسلمانان اوکراین را برعهده دارد که در سال ۱۹۹۷ در دانتسک با شعار معنویت، عدالت و نظم تاسیس شد. این حزب علاوه بر دانتسک در شهرهای کیف و دو شهر سیمفروپل و سواستوپل در کریمه نمایندگی دارد. در ناحیه دانتسک و لوگانسک حدود ۸۰ هزار تاتار سکونت دارند که در بخش معدن و ساختمان مشغول کار هستند. تاتارهای این منطقه مجله دوستی را منتشر می‌کنند.

براساس آمار رسمی اعلامی توسط مراجع دولتی، حدود ۷۰۰ هزار مسلمان در اوکراین زندگی می‌کنند، اما خود مسلمانان و برخی منابع غیررسمی آمار مسلمانان را حدود ۲/۵ تا ۳ میلیون نفر تخمین می‌زنند. علاوه بر تاتارها، گروه‌های مسلمان دیگری از جمله ایرانی‌ها، افغان‌ها، پاکستانی‌ها، آفریقایی‌ها، باشقیری، آذری، ازبک، تاجیک، ترکمن، داغستانی، لاک، چچن، اینگوش، چرکس، آبخازی و عرب نیز در اوکراین سکونت دارند که تعداد آنها بسیار اندک است. کشورهای عربی، مرکز فرهنگی الراعد را تاسیس کرده‌اند که ارتباطات زیادی با مسلمانان اوکراین دارد. برخی از رسانه‌های گروهی اوکراین این مرکز را به حمایت از نیروهای وهابی در کریمه متهم می‌سازند، اما این اتهام توسط مراجع رسمی قضایی رد شده است.

از سال ۱۹۹۰ تمام گروه‌های اسلامی به دنبال اتحاد و تشکیل یک گروه واحد اسلامی با رهبری یکسان بوده‌اند، اما به دلایل قومی، سیاسی و منافع خاص رهبران برخی این گروه‌ها و همچنین دخالت برخی از کشورهای خارجی به خصوص دولت اوکراین که به طور غیررسمی سیاست ایجاد تفرقه و نفوذ در این گروه‌ها را جهت کنترل آنها دنبال می‌کند، موفق به ایجاد وحدت نشده‌اند.

پراکندگی مسلمانان این کشور در مناطق مختلف و کمبود اطلاعات مذهبی آنها در نتیجه استیلاي هفتاد سال حکومت کمونیستی، روحیه اسلامی وحدت‌گرایی آنها را تضعیف کرده است. ورود عوامل خارجی و نفوذ آنها در برخی از گروه‌های اسلامی که با مقاصد خاص سیاسی، فرهنگی و اقتصادی صورت می‌گیرد، موجب تفرقه و پیچیدگی بیشتر جامعه مسلمانان در این کشور شده است.

به طور کلی اسلام در اوکراین بیشتر بعد قومی و هویتی دارد که برخی از احکام اسلامی در قالب سنن و رسوم اجتماعی و فرهنگی نمود دارد. مسلمانان کمترین میزان

آشنایی را با احکام اسلامی دارند. اکثر رهبران اسلامی نیز سابق دینی بسیار اندکی دارند. احمد تمیم، رهبر اداره دینی مسلمانان اوکراین متخصص کامپیوتر است، رشید براگین رهبر مسلمانان دانتسک، سابقه نظامی دارد. بسیاری از روسای انجمن‌های اسلامی در کنار فعالیت‌های اسلامی به کار تجارت مشغول هستند.

موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیک شبه جزیره کریمه و حضور ناوگان دریایی روسیه در دریای سیاه موجب توجه برخی کشورهای غربی، مسلمان و همسایه به مسلمانان تاتار در این جمهوری شده است. از چند سال گذشته به تدریج فعالیت برخی نیروهای بنیادگرای اسلامی در این جمهوری تشدید شده که وضعیت بد معیشتی و اقتصادی مسلمانان زمینه فعالیت آنها را فراهم کرده است.

به دلیل اهمیت روابط اوکراین با جهان اسلام و همچنین اعزام نیروهای نظامی این کشور به عراق و فعالیت برخی از نیروهای بنیادگرا و وهابی در این کشور و ترس مقامات اوکراینی از انجام اقدامات تروریستی به دلیل نزدیکی منطقه کریمه به قفقاز شمالی و جمهوری چچن در روسیه، توجه به مطالعات اسلام شناسی و بررسی وضعیت مردم مسلمان اوکراین در مراکز تحقیقاتی این کشور در چند سال گذشته افزایش یافته است.

تاسیس اولین دپارتمان اسلام شناسی در سالهای اخیر در انستیتو فلسفه و مذهب شناسی آکادمی علوم به ریاست آ. ساگان که مبتکر برگزاری کنفرانس یاد شده بود، در این راستا قابل ارزیابی است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی